provincie
GELDERLAND

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanindeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

..2/

Blad : 2
Betreft : **Ten geleide** (vervolg)

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betrekt zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

OOST-GELDERLAND

GORSSEL

gemeentebeschrijving

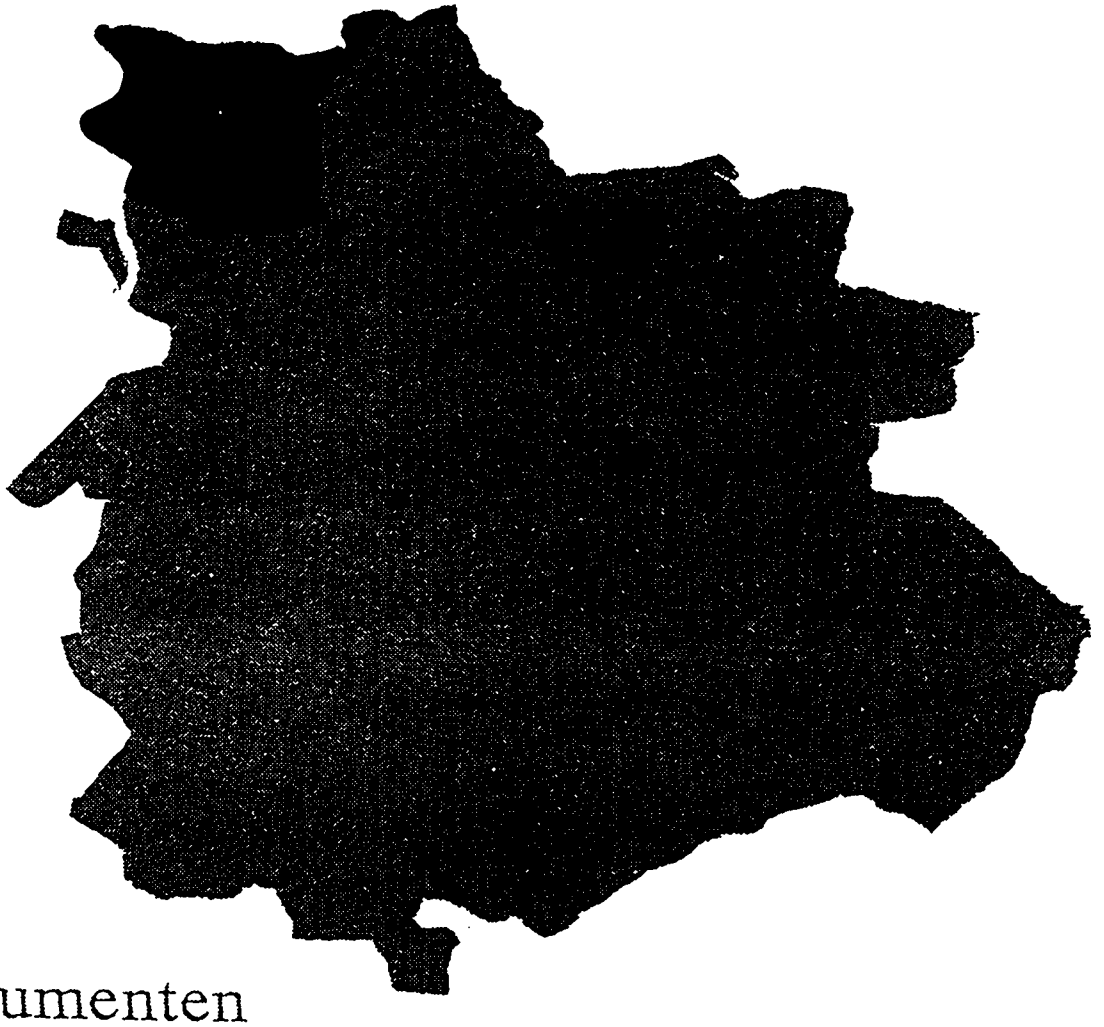

Monumenten
Inventarisatie
Project

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE GORSSEL

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
1.	INLEIDING	3
2.	BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK	7
3.	INFRASTRUCTUUR	10
4.	NEDERZETTINGSSTRUCTUUR	12
4.1.	Algemeen	
4.2.	Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	
4.3.	Stedebouwkundige structuur: - Eefde - Gorssel - Epse - Harfsen - Almen - Verspreide bebouwing	
4.4.	Ontwikkelingen na 1940	
4.5.	Karakterisering geïnventariseerde bebouwing	
4.6.	Typologie uitbreidingen gemeente Gorssel 1850-1940	
4.7.	Bijzondere gebieden	
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR		27

1. INLEIDING

De gemeente Gorssel bevindt zich in het inventarisatiegebied Oost-Gelderland en heeft een oppervlakte van 8.931 hectare. De gemeente Gorssel bestaat uit de hoofdkern Gorssel, alsmede de kernen Almen, Eefde, Epse en Harfsen (zie afbeelding 1).
In 1798 is de gemeente Gorssel gevormd uit 11 marken en de heerlijkheden Voorst en Dorth. In 1814 zijn delen van de gemeente Gorssel toegevoegd aan de provincie Overijssel. Tussen 1817 en 1831 is Dorth een afzonderlijke gemeente geweest. Omstreeks 1930 is een klein gedeelte van de gemeente Gorssel, nabij het Twenthekanaal, toegevoegd aan de gemeente Zutphen.
De Berkel en het Twenthekanaal vormen een deel van de zuidgrens van de gemeente Gorssel. De IJssel vormt de westgrens. De noordgrens, tevens provinciegrens, valt grotendeels samen met de Dorther Beek. In het noordoosten vormt de Schipbeek een deel van de gemeentegrens. De gemeente Gorssel grenst aan de gemeenten Zutphen, Warnsveld, Lochem, Markelo, Holten, Bathmen en Deventer.

De gemeente Gorssel is gedurende de periode 1850-1940 een agrarische gemeente gebleven, die onder invloed stond van ontwikkelingen in Zutphen en Deventer. Gorssel heeft hieraan een deel van zijn welvaart te danken.
Op 1 januari 1990 telde de gemeente Gorssel 13.314 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Gorssel, 1868

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE GORSSEL N° I.
Kadastrale Gemeente Gorssel.

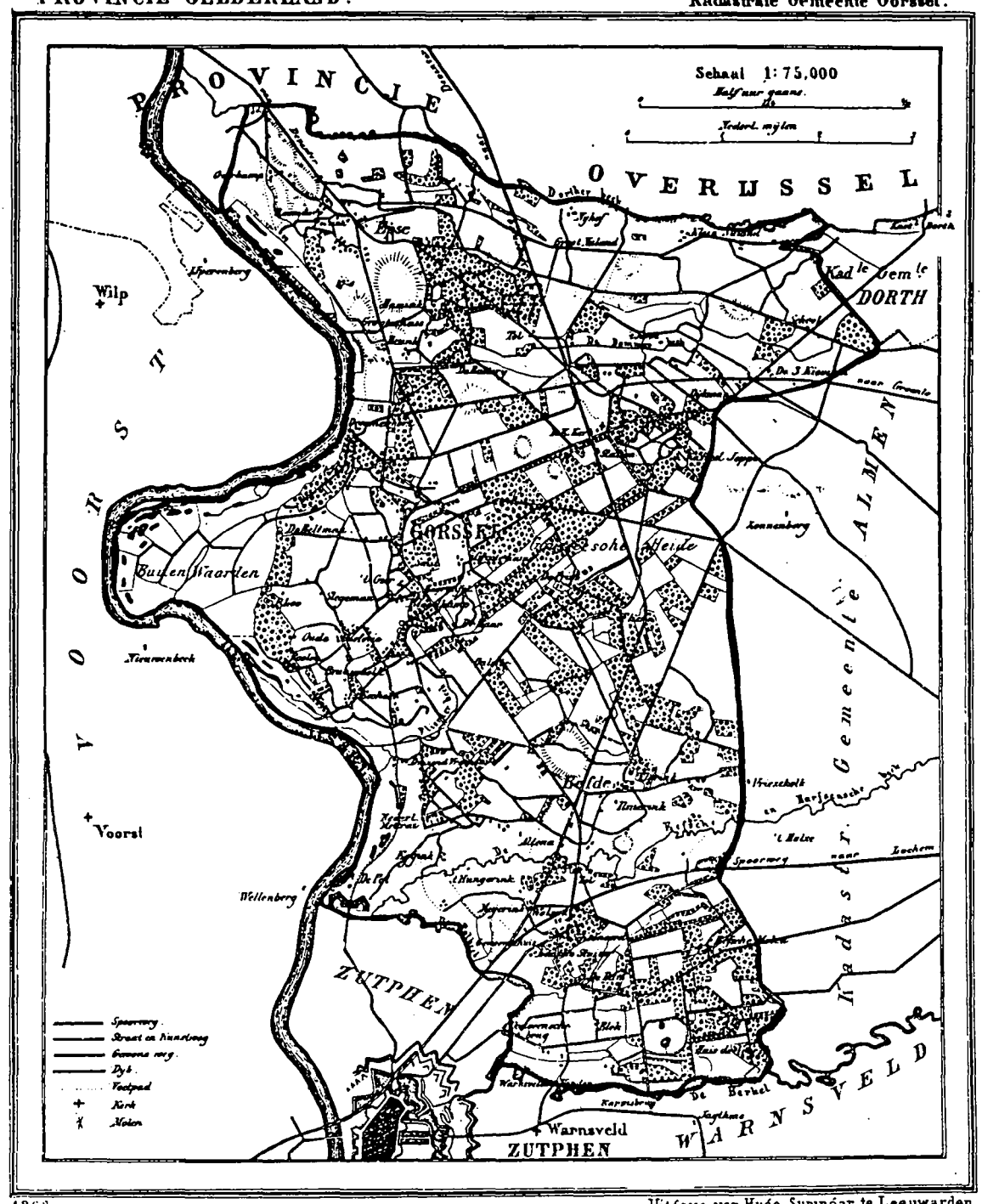

1868. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Gemeente Gorssel: *3085 Bunders 3900 Innoners.*

Afbeelding 1a
Gemeente Gorssel omstreeks 1868

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE GORSSEL N°2.
Kadastrale GEMEENTE ALMEN.

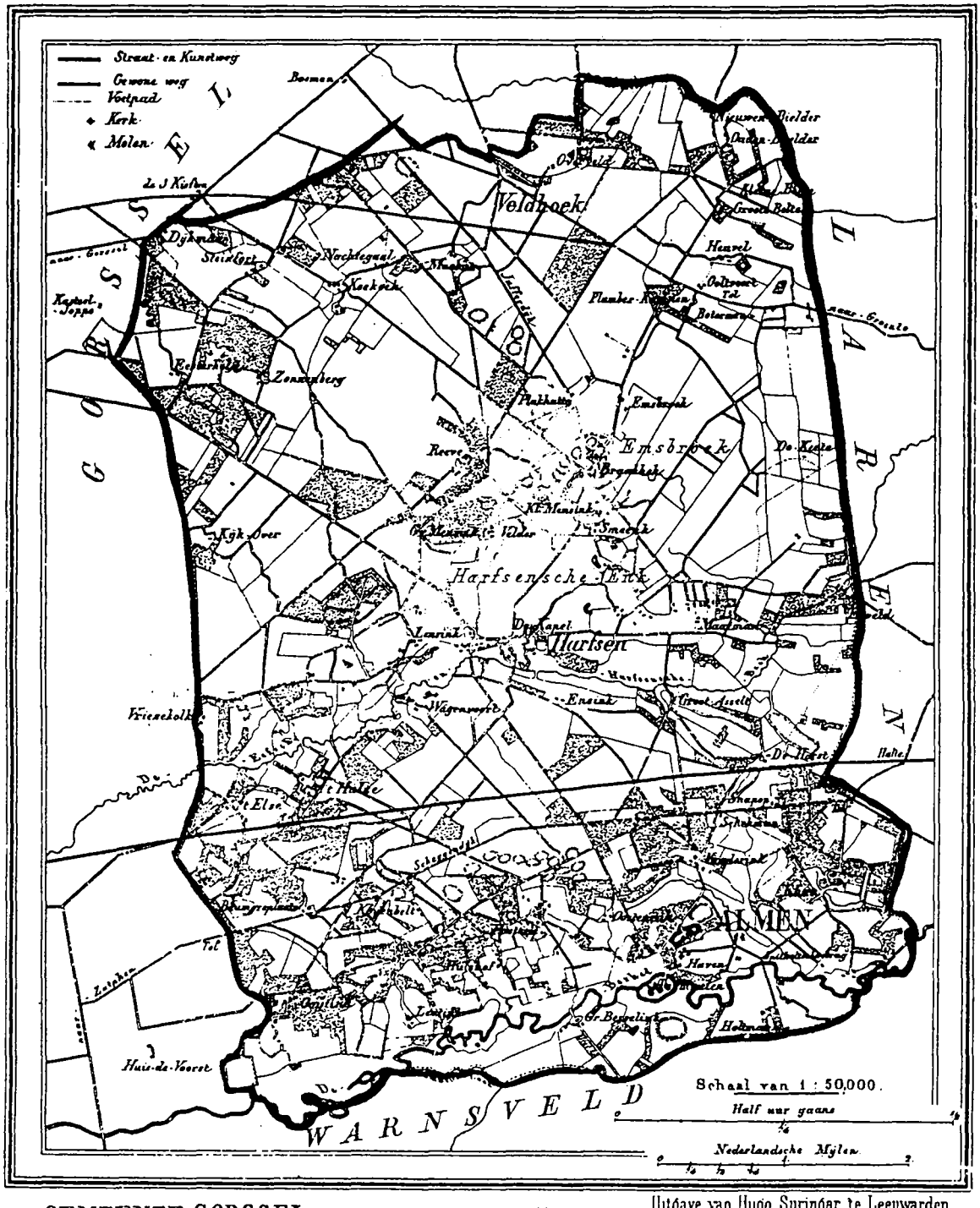

GEMEENTE GORSSEL c.a. 9085 Bunders. 3900 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Afbeelding 1b
Gemeente Gorssel omstreeks 1868

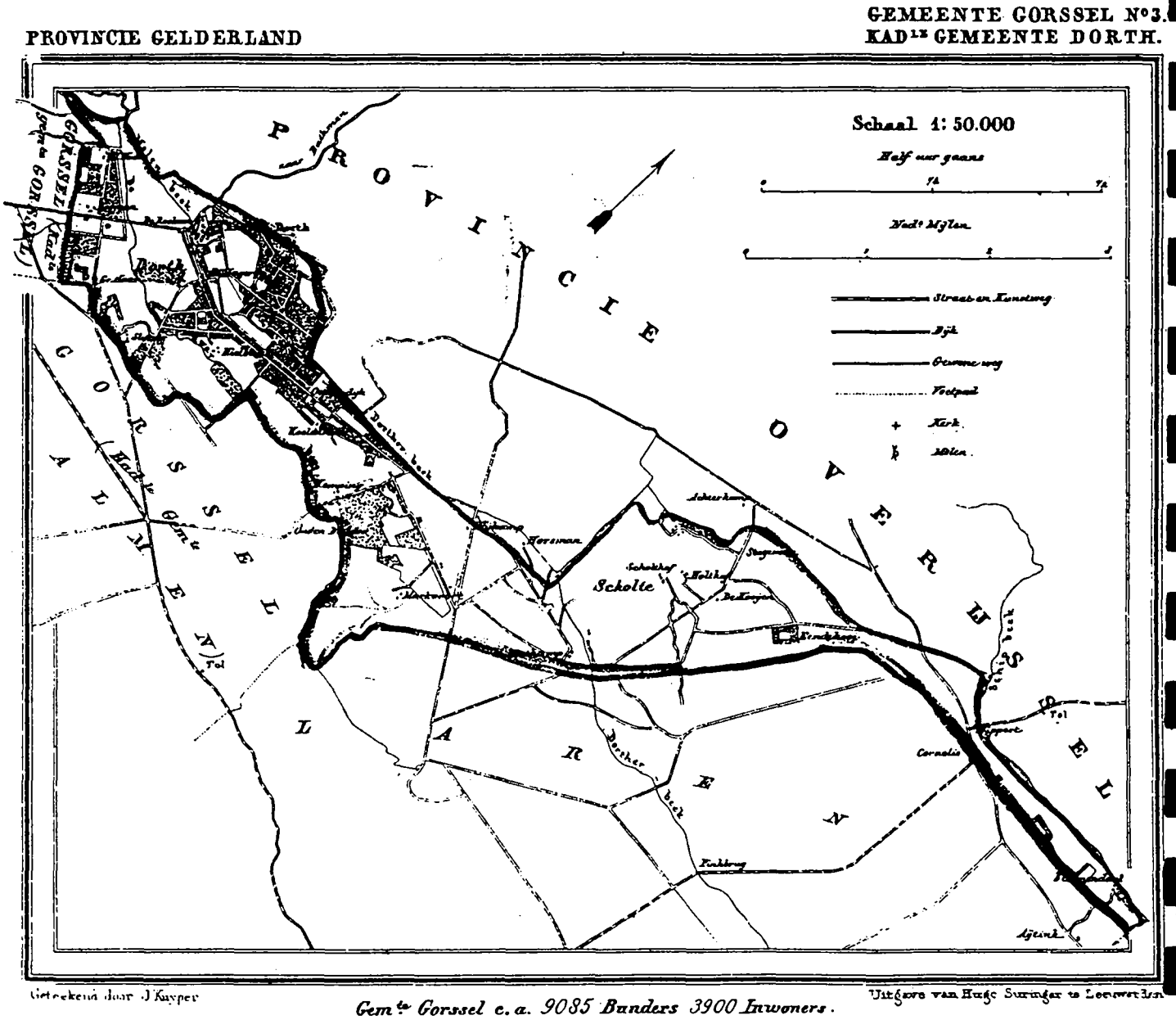

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd is een brede landijslob via het Rijndal - thans IJsseldal - in zuidelijke richting doorgedrongen. Daarbij is een diep dal gevormd, dat later door de IJssel is opgevuld met vooral oude rivierzanden. Met name in het Weichselien is rivierzand door de westenwind getransporteerd. Op deze wijze zijn lage dekzandruggen op het laagterras ontstaan (zie afbeelding 2). De Berkel, de Schipbeek en hun vertakkingen hebben in de loop der millennia een stelsel van brede dalen in het dekzandgebied gevormd. Ook de IJssel heeft een rivierdal gevormd waarin jongere rivierklei is afgezet en lage oeverwallen en beemden zijn gevormd.

Afbeelding 2
Geomorfologische kaart gemeente Gorssel

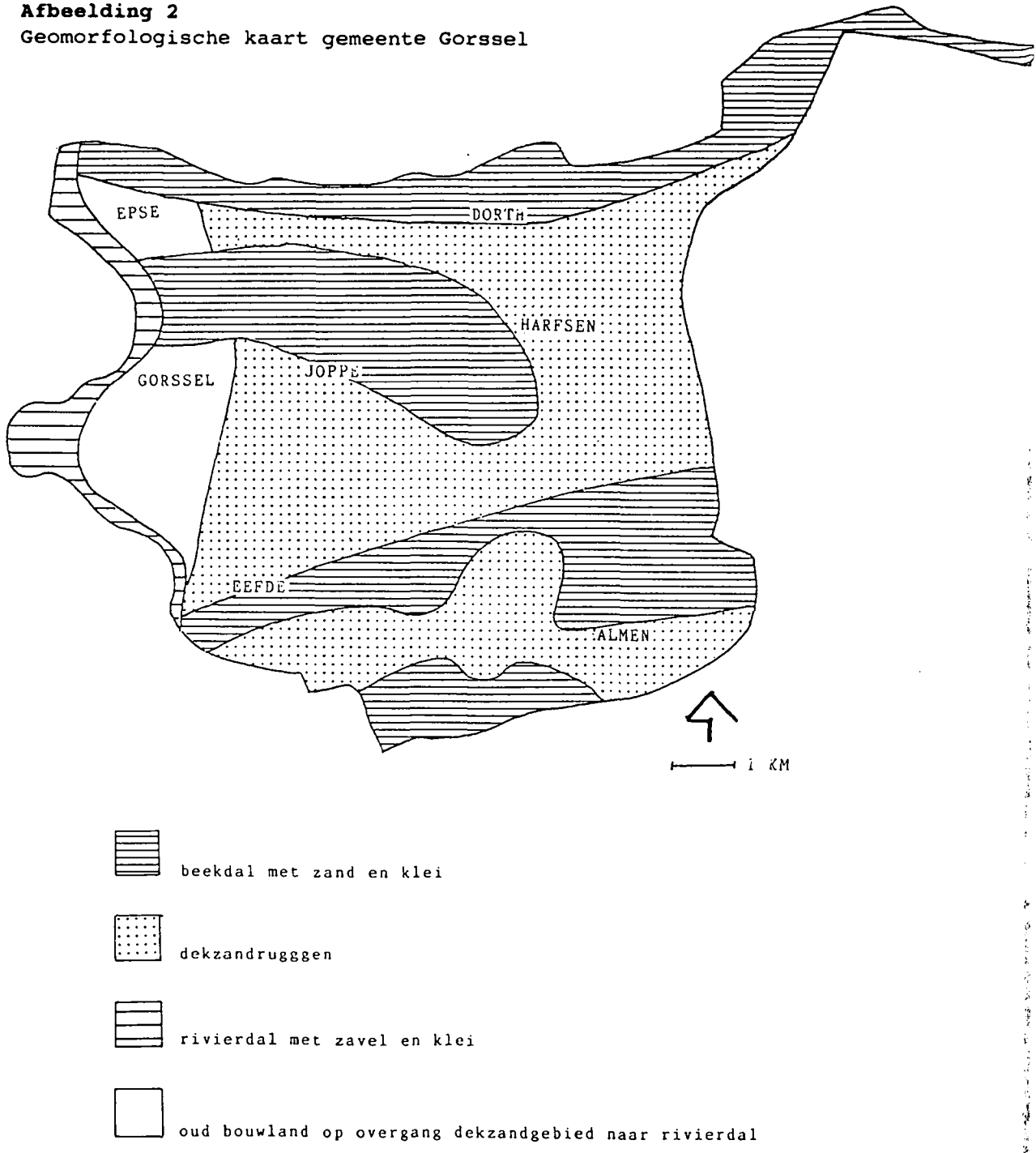

Het bodemgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op het rivierdal van de IJssel, de dekzandgebieden en de beekdalen, alsmede de oude bouwlandgebieden op de overgang van dekzandgebied naar rivierdal. In het rivierdal domineert weidebouw het bodemgebruik. Voor het dichten van de Baakse Overlaat (omstreeks 1955) in de gemeente Steenderen, liepen de uiterwaarden veelvuldig onder water. Ook de beekdalen zijn ten dele drassig, afgewisseld met drogere, hoger gelegen zandkoppen. In de laagst gelegen gedeelten van de beekdalen komt vooral weidebouw voor; de hoger gelegen gedeelten worden deels als bouwland, deels voor de bosbouw gebruikt. Het dekzandgebied is grotendeels bebost. In het begin van de 19e eeuw werden de heidevelden alhier bebost na opheffing van de marken. Veel van deze voormalige markegronden werden door grootgrondbezitters opgekocht en vervolgens ontgonnen (bebossing). Het oude bouwlandcomplex is nog grotendeels als akkerland in gebruik. Rogge is het meest geteelde gewas. De boekweitteelt verdween rond de eeuwwisseling ten gunste van de teelt van haver en aardappelen, waarvan de produktiviteit steeg door toepassing van kunstmest na 1900.

De gemeente Gorssel ligt in de stroomgebieden van de IJssel (west), Schipbeek (noord) en Berkel/Twenthekanaal (zuid), hetgeen een complexe afwateringssituatie tot gevolg heeft.
De Berkel, de Eefsche/Harfsensche Beek, de Schipbeek, het Twenthekanaal en Afleidingskanaal, de Dommerbeek en de Dortherbeek/Haarbeek zijn de voornaamste afwateringskanalen in de gemeente Gorssel. De kleinere waterwegen stroomden hierop uit, om uiteindelijk in de IJssel uit te komen. De dekzandrug kent vrijwel geen bovengronds afwateringsstelsel. Met name in de beekdalen en het rivierdal komen afwateringskanalen voor. In het rivierdal is over het algemeen sprake van strokenverkaveling, terwijl elders blokverkaveling domineert. De landgoederen op de dekzandruggen worden gekenmerkt door een meer regelmatig, planmatig patroon. Op de Gorsselsche heide is nog een radiaalvormige structuur aanwezig.

De nederzettingen in de gemeente Gorssel zijn alle ontstaan op de overgang van beekdal naar rivierdal (Epse, Gorssel, Eefde) of op de overgang van dekzandgebied naar beekdal (Harfsen, Almen). Essencomplexen zijn ontstaan op de overgang van dekzandgebied naar rivierdal en dekzandgebied naar beekdalen. Het gaat daarbij om locaties die tegelijkertijd droog liggen ten opzichte van overstromingen en moerassige gedeelten, alsmede mogelijkheden bieden voor akkerbouw en weidebouw. De uitbreidingen vinden dan hoofdzakelijk plaats naar de hoger gelegen gedeelten. Met name in het dekzand- en beekdalengebied kunnen verspreide bewoningsvormen ontstaan op de hoger gelegen gedeelten, met name kampachtige ontginningen.

Afbeelding 3
Indeling in dorpsgebieden en gemeenten

VERKLARING

—— oude dorpsgrenzen (± 1790)

– – – – buurtschappengrenzen

——— gemeentegrenzen (juni 1985,

3. INFRASTRUCTUUR

Sedert de late Middeleeuwen vormt het tracé van de voormalige Hessenweg de hoofdverbinding tussen de oude Hanzesteden Zutphen en Deventer. Deze weg, die gelegen is op de overgang van het dekzandgebied naar het rivierdal, is omstreeks 1825 gedeeltelijk verhard. De Larenseweg, de verbinding tussen Deventer en Lochem/Laren, is gelegen op de overgang van dekzandgebied naar beekdal. Deze weg is omstreeks 1850 verhard. Over het algemeen genomen is het wegenpatroon in de gemeente Gorssel systematisch opgezet, met name in het dekzandgebied en langs de beek- en rivierdalen. In de lager gelegen terreingedeelten zijn de ruggen gebruikt bij de aanleg van wegen.

In 1866 werden de spoorwegverbindingen Arnhem-Zwolle op de overgang van dekzandgebied naar rivierdal en Arnhem-Hengelo (Ov.) geopend, met stopplaatsen te Eefde, Gorssel (2 kilometer buiten de kern), nabij het huis Joppe, omdat de baron gratis grond ter beschikking stelde, en Epse. Kort nadien, omstreeks 1875, werden paardentrams ingezet op de trajecten Eefde-Zutphen en Deventer-Borculo. Laatstgenoemde lijn is in 1885 vervangen door de stoomtram van de Geldersch-Overijsselsche Stoomtramweg Maatschappij (G.O.S.M.). In 1902 opende de Tramweg Maatschappij Zutphen-Emmerik een dienst tussen Deventer en Zutphen. Vanaf 1922 werden de trams geleidelijk aan vervangen door bussen. In dat jaar opende de Zutphen-Eefde-Gorssel-Omnibusdienst een lijn van Zutphen naar Gorssel, die een jaar later werd doorgetrokken naar Epse en Deventer.
In 1938 opende de G.O.S.M. een dienst op Bathmen.

De IJssel is voor de gemeente Gorssel een belangrijke waterweg. Hetzelfde gold voor de Berkel en de Schipbeek. Vanwege de sterke concurrentie van de in de nabije omgeving gelegen steden Zutphen en Deventer is de betekenis van de waterwegen voor de gemeente Gorssel beperkt gebleven al had de los- en laadkade aan de Dommerholt gedurende de 19e eeuw betekenis voor de houtexport. De Dorther Beek en de Eefsche Beek hebben als waterweg weinig betekenis gehad voor de gemeente Gorssel. Omstreeks 1936 is het Twenthekanaal, gegraven in het beekdal, geopend, evenals het Afleidingskanaal. In het Twenthekanaal zijn een schutsluis en een gemaal gebouwd. Nabij Almen is als gevolg van het kanaal sprake van enige bedrijfsvestiging.

In de jaren rond de Eerste Wereldoorlog werd de gemeente Gorssel aangesloten op het elektriciteitsnet vanuit Zutphen, dat enkele jaren later werd overgenomen door de P.G.E.M. Omstreeks 1930 volgde de aansluiting op het leidingwaternet van de Zutphense waterleiding.

Afbeelding 4
Wegenkaart gemeente Gorssel, omstreeks 1930

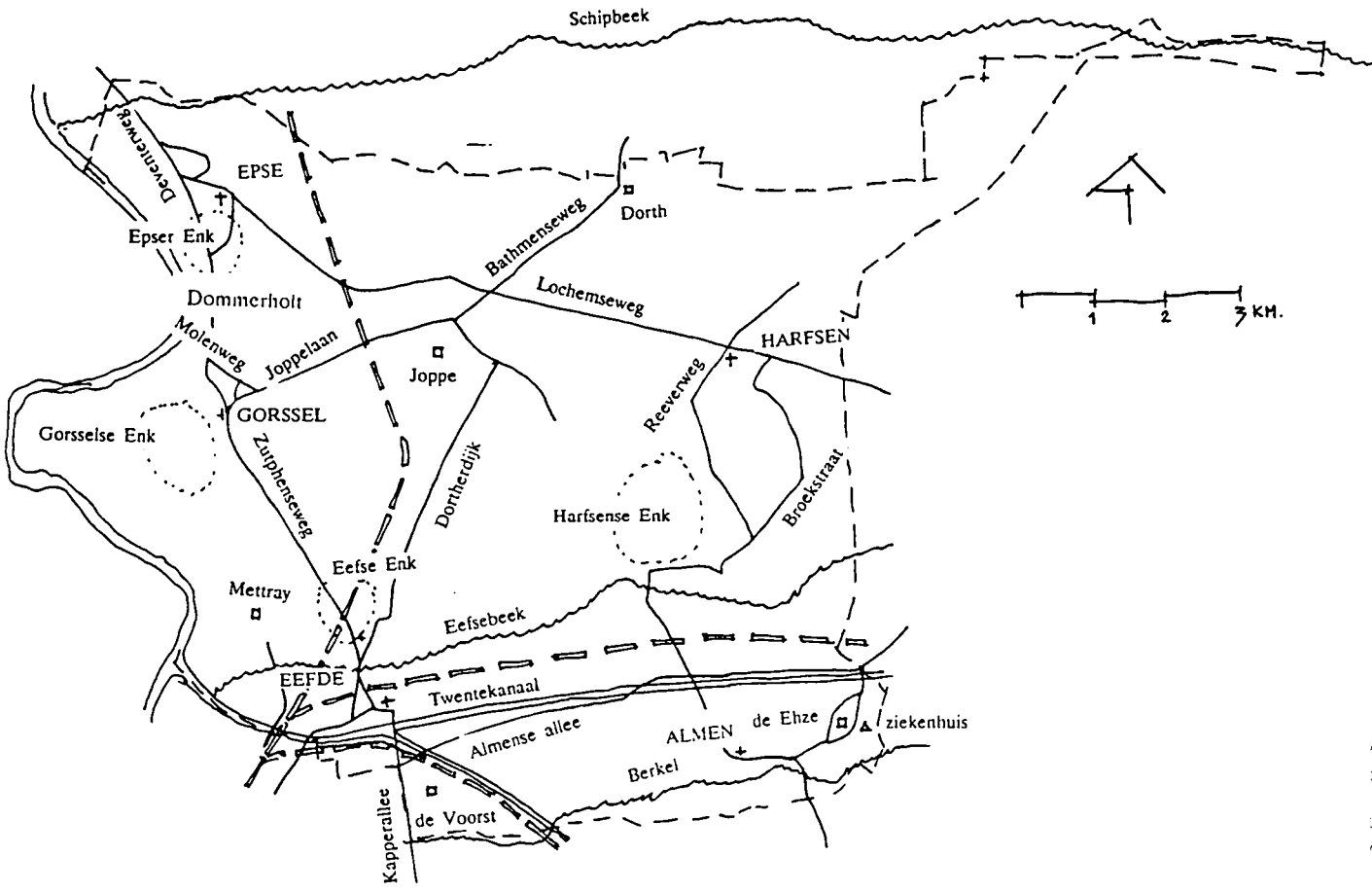

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Omstreeks het jaar 1000 is de overgang van beekdal naar IJsseldal bewoond geraakt. Op de randen kwamen kleine esdorpen tot ontwikkeling. Meer oostwaarts, op het dekzandgebied en op ruggen in het beekdalgebied ontstonden hoeve-achtige nederzettingen. Gorssel werd voor het eerst in 1253 schriftelijk vermeld. Het gebied stond onder invloed van de stedelijke ontwikkelingen in Zutphen en Deventer. In de late Middeleeuwen komen de marken tot stand. In het begin van de 19e eeuw werden deze samengevoegd tot Gorssel. Tot 1814 behoorden ook delen ten noorden van de Schipbeek ertoe. Landgoedeigenaren en andere grootgrondbezitters uit de steden, Zutphen en Deventer, bezaten grote delen van de gemeente Gorssel. Hun belangstelling voor de landbouw resulteerde in een nauwe verwevenheid tussen stad en platteland.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

In de eerste helft van de 19e eeuw werden bijna alle marken verdeeld (de verdeling van de Epsermark vond evenwel pas in 1914 plaats). Met name Zutphense grootgrondbezitters legden zich toe op de ontwikkeling van de landbouw in de gemeente Gorssel. Tevens vond bebossing van de schrale dekzandgronden plaats. Tussen 1838 en 1841 heeft te Eefde een aardappelmeelfabriek gestaan.

Periode 1850-1900

De ligging tussen twee welvarende steden heeft in het geval van Gorssel tot gevolg gehad dat van een eigen economische ontwikkeling haast geen sprake was. Grootgrondbezitters uit de steden besteedden veel aandacht aan de landbouw. De pachtboeren plukten daarvan de vruchten. Het uit landschappelijk oogpunt aantrekkelijk gelegen Gorssel begon welvarende stedelingen aan te trekken. In 1851 werd nabij Eefde de Nederlandsche Mettray opgericht. In eerste instantie vormde dit een landbouwkolonie, later een opvoedingsinstituut. Het dekzandgebied werd verder bebost. Een eigen industriële ontwikkeling is nauwelijks van de grond gekomen en heeft zich voor zover aanwezig, met name op de verwerking van agrarische produkten gericht: een zuivelfabriek (1894, Eefde), een meelfabriek (1898, Gorssel), een zuivelfabriek (1899, Almen) en een azijnfabriek (1899, Eefde).

Periode 1900-1940

Vanaf 1907 kent de gemeente Gorssel vestigingsoverschotten. Deze versterken de toch al opmerkelijke bevolkingsgroei die de gemeente Gorssel tussen 1850 en 1940 doormaakte (zie afbeelding 5). De groei is des te opmerkelijker omdat er nauwelijks sprake is van een uitbreiding van de bestaansmogelijkheden buiten de florerende landbouw. De ligging van de gemeente tussen de steden Zutphen en Deventer zal voor een belangrijk deel de sterke groei kunnen verklaren. Daarnaast was Gorssel een geliefd renteniersoord. Van industrialisatie is weinig sprake.

De gemeente Gorssel werd in haar verzorgende karakter bevestigd door de opening vanuit Deventer van een ziekenhuis (Almen, 1916) en een sanatorium (Gorssel, 1925). In het tweede kwart van de 20e eeuw nam de afhankelijkheid van Zutphen en Deventer af, vanwege voornoemde voorzieningen.

Afbeelding 5
Bevolkingsontwikkeling gemeente Gorssel 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 3.280 inwoners = 100)

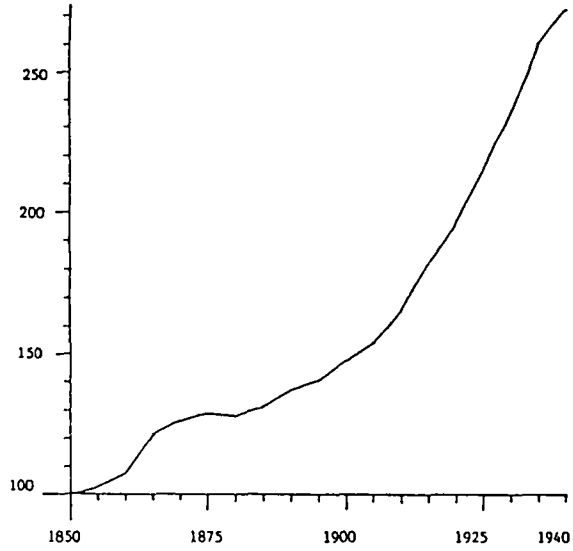

4.3. Stedebouwkundige structuur

Binnen de gemeente Gorssel liggen de kernen Eefde, Gorssel, Epse, Harfsen en Almen.

Eefde

Voor de ontwikkelingsgeschiedenis van Eefde zijn de Eefse Enk, de verbinding Zutphen-Deventer en het dal van de Eefse Beek van belang geweest. Omstreeks 1850 is de zuidelijke rand van de Eefse Enk omgeven door agrarische bebouwing. De weg Zutphen-Deventer die over de Enk loopt en het dal van de Eefse Beek kruist, heeft met name in het zuidelijk deel verspreide lintbebouwing.
In het dal van de Eefse Beek zijn de landgoederen 't Haveke, Boedelhof, 't Spijk en 't Barge ontstaan.
Aan de zuidzijde in de overgang naar het dal van de Berkel sloten de landgoederen Huize Voorst en De Dam hierop aan.
In de periode 1850-1940 zijn het de infrastructurele elementen die een belangrijke invloed op Eefde hebben gehad.
De spoorlijnen Zutphen-Deventer en Zutphen-Hengelo doorsnijden, evenals het Twenthekanaal, het gebied.
Als gevolg van deze ingrepen werd het beekdal ten westen van Eefde afgesneden en ging de relatie tussen de Enk en de bebouwing verloren. Ook werd de relatie tussen de landgoederen en het dal van de Eefse Beek minder duidelijk. Zoals reeds eerder vermeld, werd het landhuis Russelt door de vereniging Nederlandsch Mettray aangekocht om daar verwaarloosde jongeren in een landbouwkolonie te verenigen en op te leiden. De bouwkundige ontwikkeling na 1850 vond aanvankelijk plaats aan de doorgaande Zutphenseweg.

Aan deze weg en aan de Dr. Van der Hoevenlaan en de Rustoordlaan en langs de Scheuterdijk werden villa's en veelal vrijstaande woningen gebouwd.
Als gevolg van de aanleg van het Twenthekanaal werd bij de Kapperallee een sluizencomplex gebouwd. Langs deze allee ontstonden middenstandswoningen; deze ontwikkeling werd voortgezet langs de Schoolstraat. Rond 1930 vond langs de Gymnastieklaan bebouwing met middenstandswoningen plaats.
De bouw van de Detmerskazerne in de jaren '30 heeft gevolgen voor de onmiddellijke omgeving gehad. Middenstandswoningen werden opgericht langs de Boedelhof en aan het Kazerneplein. Een beperkte industrieontwikkeling heeft rond 1930 de bouw van arbeiderswoningen aan de Nachtegaalstraat tot gevolg.

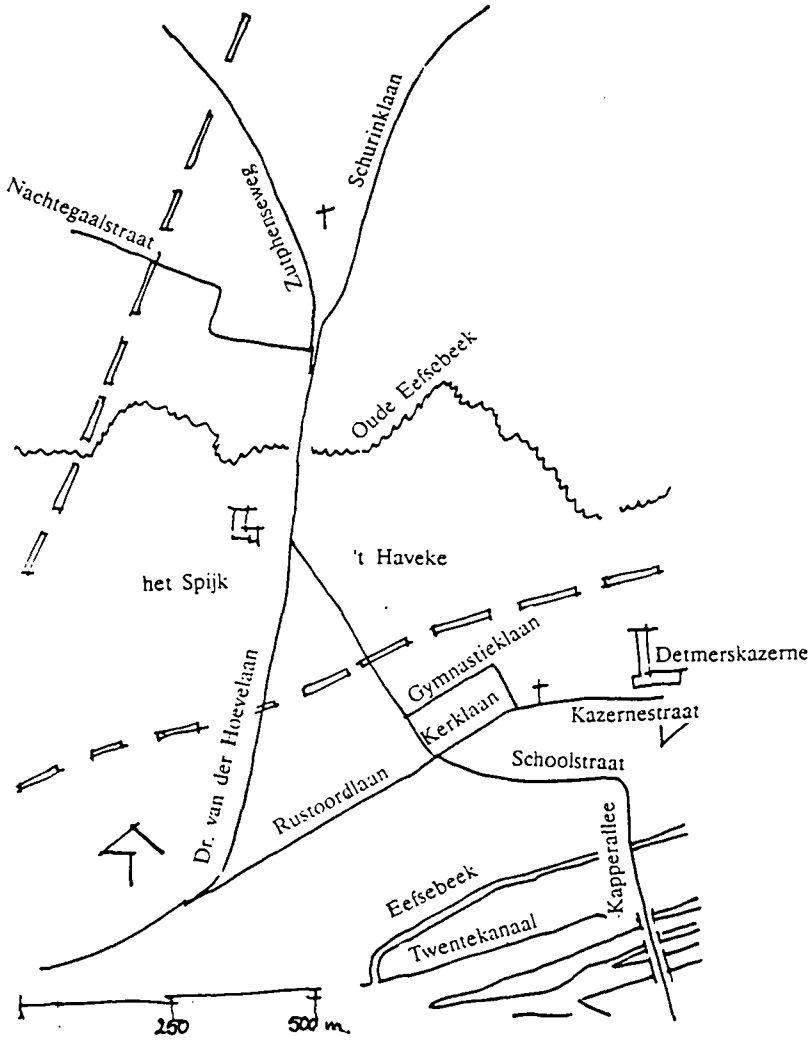

EEFDE

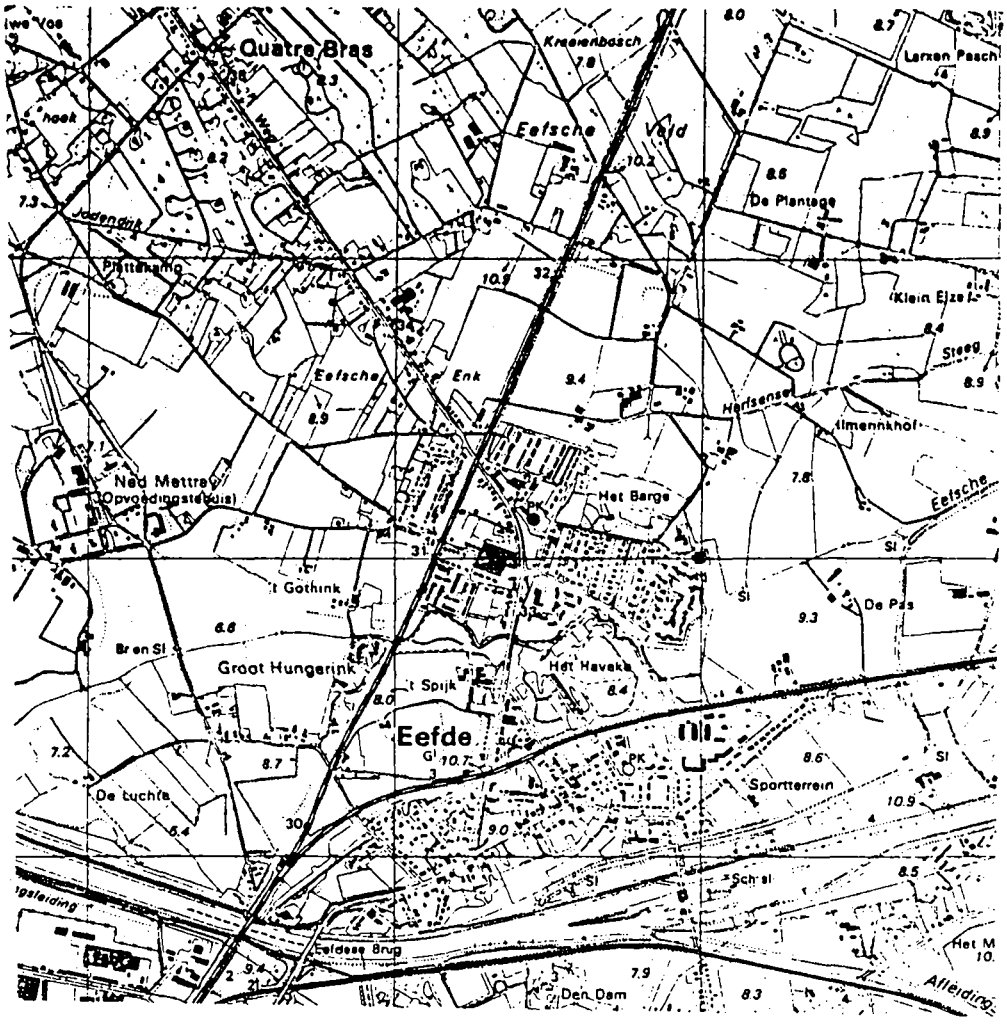

Eefde, situatie omstreeks 1989

Gorssel

Rond 1850 was Gorssel in hoofdzaak een agrarisch dorp, dat was gelegen tussen de Enk en het bos- en heidegebied. Bebouwing is voornamelijk te vinden langs de straatweg Zutphen-Deventer (de huidige Hoofdstraat) en verspreid langs de Joppelaan. De ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vonden voornamelijk langs de Hoofdstraat en de Joppelaan plaats. Deze wegen werden met villa's bebouwd in een verspringende rooilijn. De structuur bleef vrij open. Vrijstaande en twee-onder-één-kap middenstandswoningen werden lintvormig langs de Nijverheidsstraat en Molenweg gebouwd.

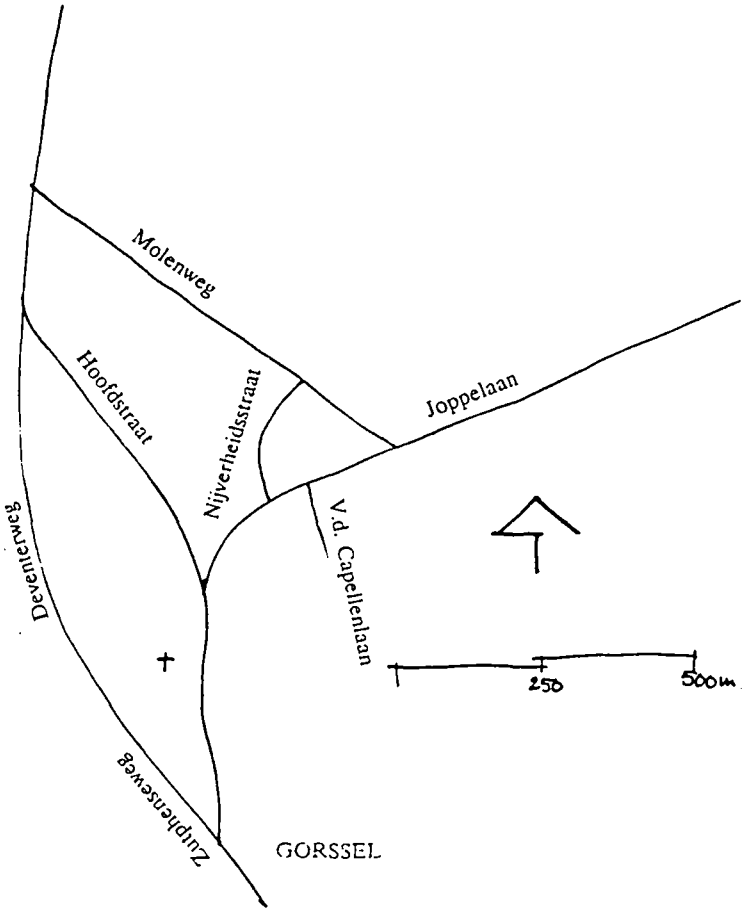

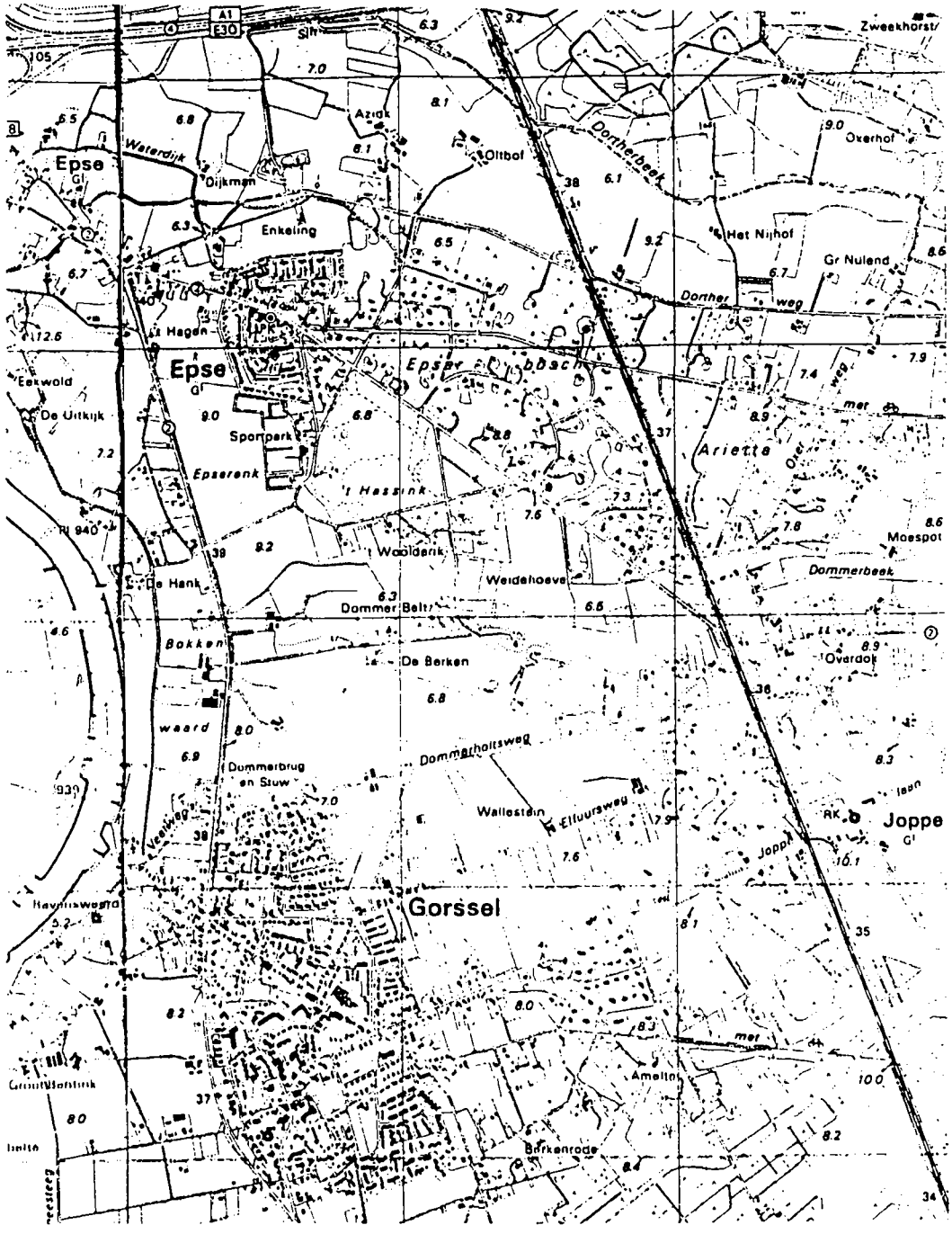

Gorssel en Epse omstreeks 1989

Epse

Voor de ontwikkeling van Epse is de Epser Enk als agrarisch gebied van belang geweest. Verder zijn het de verbindingswegen Deventerweg en Lochemseweg. Rond 1850 bevond zich een zekere concentratie van bebouwing nabij het aansluitpunt van beide bovengenoemde wegen en een verspreide bebouwing ten noorden van de Epser Enk. Verspreide bebouwing bevindt zich ook langs de Dortherbeek en de IJssel. In de periode 1850-1940 vond een verdichting van bebouwing plaats langs de bestaande wegen.

Van wezenlijk belang is de verkaveling van het landgoed 't Hassink in 1919 geweest. Door deze verkaveling ontstonden 250 percelen die tot op heden geleidelijk aan worden bebouwd met villa's. De nabije ligging ten opzicht van Deventer is voor deze ontwikkeling zeker van invloed geweest.

Harfsen

In 1850 bestond de bebouwing uit voornamelijk boerderijen ten zuiden van de Harfsense Enk, op de overgang van het beekdal van de Harfsense Beek naar de hogere gronden. Opmerkelijk is dat het huidige dorp Harfsen in wezen een nieuw dorp is. Als gevolg van de ontginning van het Emsbroek aan het eind van de vorige eeuw is deze ontwikkeling van nieuwvestiging ingezet aan de noordzijde van de Enk. Pas na 1940 heeft er een bescheiden groei plaatsgevonden.
De bebouwing is lintvormig gelegen aan de Lochemseweg, de Reeverweg en de Bielderweg. Het oorspronkelijke Harfsen werd in 1945 verwoest, doch werd daarna gedeeltelijk herbouwd.

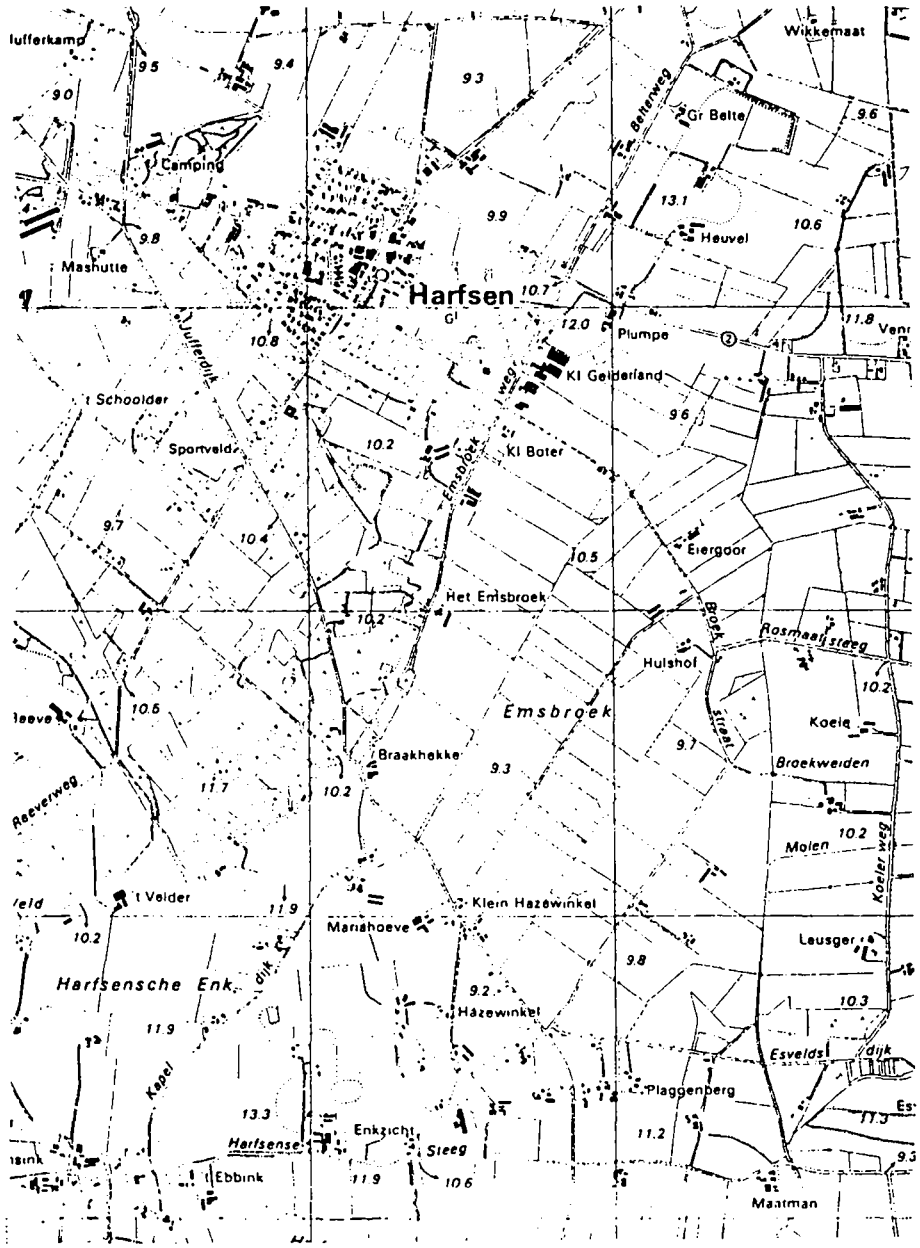

Harfsen omstreeks 198

Almen
Bepalend voor het ontstaan van Almen is de rivier de Berkel geweest. Op de grens van hoog-laag ontstonden de boerderijen. In de periode 1850-1940 concentreerde de bebouwing zich pleinvormig rond de kerk. Belangrijk voor de ontwikkeling is de aanleg van het Twenthekanaal geweest.
Direct langs het kanaal ontstonden enige industrie-activiteiten en de toeleidende weg, de Dorpsstraat, werd nabij het Twenthekanaal lintvormig bebouwd met arbeiders- en middenstandswoningen.

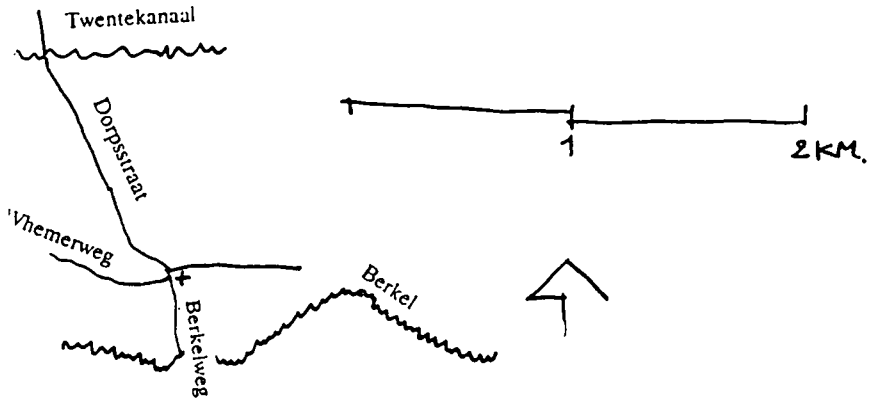

ALMEN

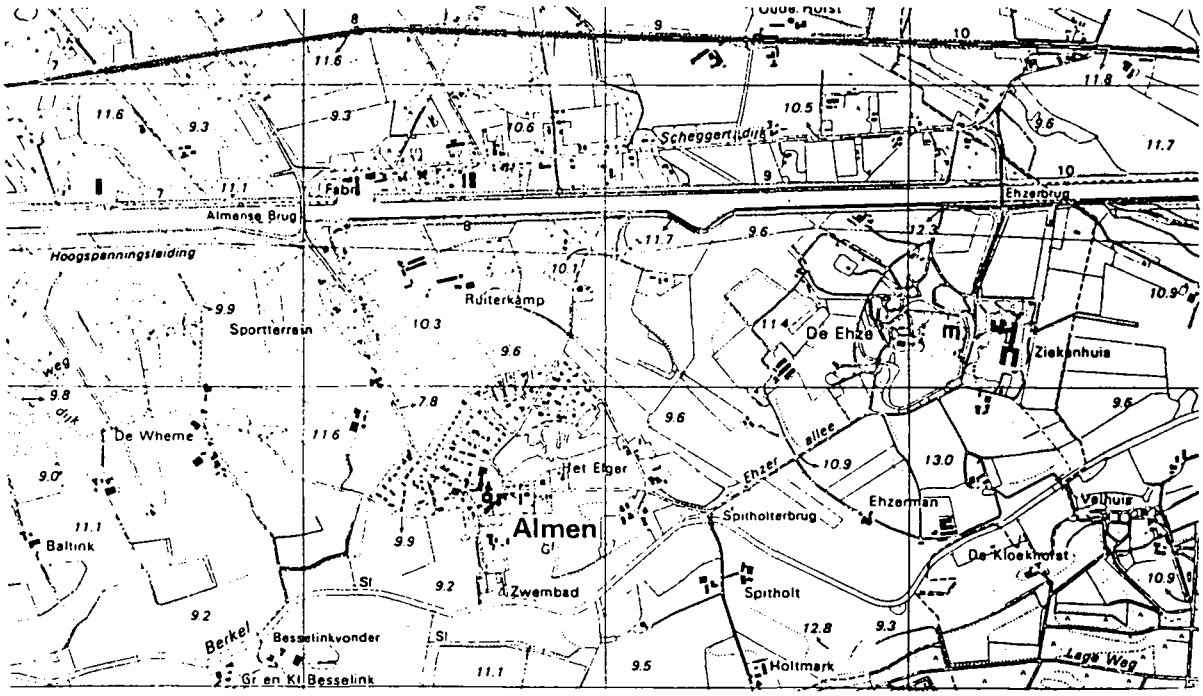

Almen omstreeks 1989

Verspreide bebouwing
Kenmerkend voor het grondgebied van de gemeente Gorssel is het grote aantal landgoederen met de erbij horende oude bossen. Nabij het landgoed de Ehze dat tegenwoordig als verzorgingshuis is ingericht, ligt in de zuidoosthoek van de gemeente het ziekenhuis, gebouwd in 1916. In het noordoosten van de gemeente ligt Huize Dorth. Het begin 20e eeuw gebouwde Huize Dorth (gebouwd op de plaats van een oud kasteel) wordt omgeven door grotere open ruimten waarin rechthoekige waterpartijen aanwezig zijn.
De essengebieden, veelal nog open, kennen een lintvormige verspreide bebouwing aan de randen van de es. Een van de grootste open essen is de Harfsense es. De rest van het gebied, te weten het zuidelijk gedeelte, evenals de noordelijke strook van de gemeente is een kampenlandschap waar de boerderijen in groepjes of zwermen voorkomen. Het gebied ten noordoosten van Harfsen is een nat heide- en broekontginningenlandschap met verspreid liggende boerderijen langs veelal rechte wegen.

4.4. Ontwikkelingen na 1940
Na 1940 breidden alle kernen zich planmatig uit, waarbij de nadruk op wonen ligt. Eefde groeide als woongemeente in noordelijke richting en het zuidelijk deel werd verder opgevuld. De scheiding tussen beide dorpsdelen gevormd door de oude Eefse Beek en de groengebieden van 't Haveke en het Spijk blijft gehandhaafd.
In Gorssel vond uitbreiding plaats ten oosten van de Deventerweg.
Epse kreeg na 1940 een verdichting van voornamelijk villabebouwing.
Almen werd aan de noordzijde met woonwijkjes uitgebouwd.

4.5 Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

Wonen
Karakteristiek voor de gemeente Gorssel zijn de vele villa's. Ze zijn gebouwd gedurende de gehele periode van 1850 tot 1940 en wel in diverse bouwstijlen, waaronder het Eclecticisme, Neorenaissance, Chaletstijl, Expressionisme en Nieuwe Zakelijkheid.
Een lang en verdicht lint van deze villa-bebouwing loopt vanaf de Zutphenseweg, via de Hoofdstraat van Gorssel en verder, zij het minder verdicht, over de Deventerweg tot aan de gemeente-, c.q. provinciegrens. Verder wordt deze villa-bebouwing met name aangetroffen in de bosachtige gebieden van Joppe, Epse en Gorssel.
Apart genoemd moeten worden de eclecticistische villa 't Spijk, evenals het Haveke (circa 1900) vanwege hun ligging op de duidelijk zichtbare enken te Eefde. Ook bijzonder te noemen is de villa de Rozenhof aan de Scheggertdijk te Almen. Deze villa, te dateren aan het eind van de 19e eeuw, valt op vanwege zijn scheepsboeg-motief in de rechterzijgevel.
Te Gorssel en in 'kring van Dorth' staan twee grote houten villa's in een Noorse bouwstijl. In de bossen van Gorssel bevinden zich enkele markante houten vakantiehuisjes.

Werken
De bebouwing in de categorie werken bestaat voornamelijk uit boerderijen, verspreid over de hele gemeente gelegen. Drie typen worden aangetroffen: het hallehuis (waarvan een boerderij aan de Hulzerdijk te Almen nog met vakwerk), het krukhuis en de T-boerderijen. Vaak bevinden zich daarbij één of meerdere hooibergen, qua type een parapluberg of een stoltenberg.

Infrastructuur
Gorssel is nog twee tolhuisjes rijk, één op de grens tussen de plaatsen Gorssel en Joppe, de ander te Almen. Beide zijn wit gepleisterd en vallen op door hun situering, vlak langs de weg.
Ook het voormalige tramhuisje (circa 1900) te Gorssel, in Chaletstijl, verdient aparte aandacht.
Zeer bijzonder is het sluizencomplex te Eefde. Het complex is gebouwd omstreeks 1936 en wel in een Nieuw-Zakelijke bouwtrant.

Maatschappelijke voorzieningen
In deze categorie moeten genoemd worden: het Gemeentehuis te Gorssel (1912-1914); het krankzinnigengesticht (1890-1898) met bijbehorende dokterswoning (1915); het oude gemeentehuis evenals een schoolgebouw te Eefde; de neogotische R.K. kerk te Joppe (1866 door J.H. Wennekers) met naastgelegen pastorie en begraafplaats; enkele houten vakantiehuisjes uit het begin van de 20e eeuw; een zondagsschooltje aan de Hogenkampseweg te Kring van Dorth; de kazernegebouwen te Eefde; het complex van de P.W. Janssen-kliniek te Almen (K. van Nes, 1914-1915), bestaande uit het (oorspronkelijk homeopatisch) ziekenhuis, portiershuisjes, een noodagregator, een koetshuis, paviljoens en personeelswoningen en een fraai aangelegde Franse tuin; het gebouwencomplex van de Nederlandse Mettray-stichting, bestaande uit een instituutsgebouw, een kerk en personeelswoningen.

Kaart 1
TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE GORSSEL, 1850-1940

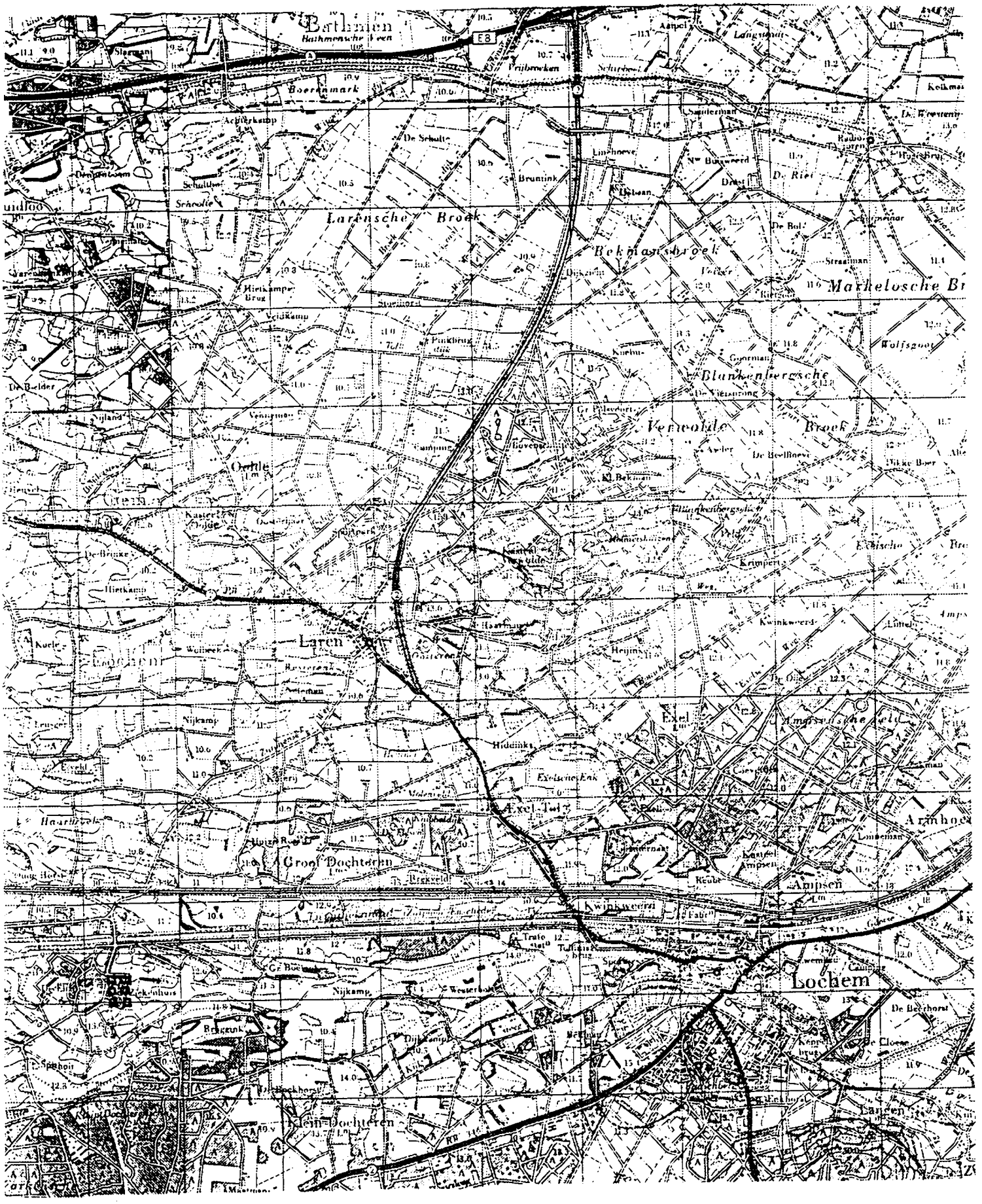

Kaart 1a

TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE GORSSEL, 1850-1940

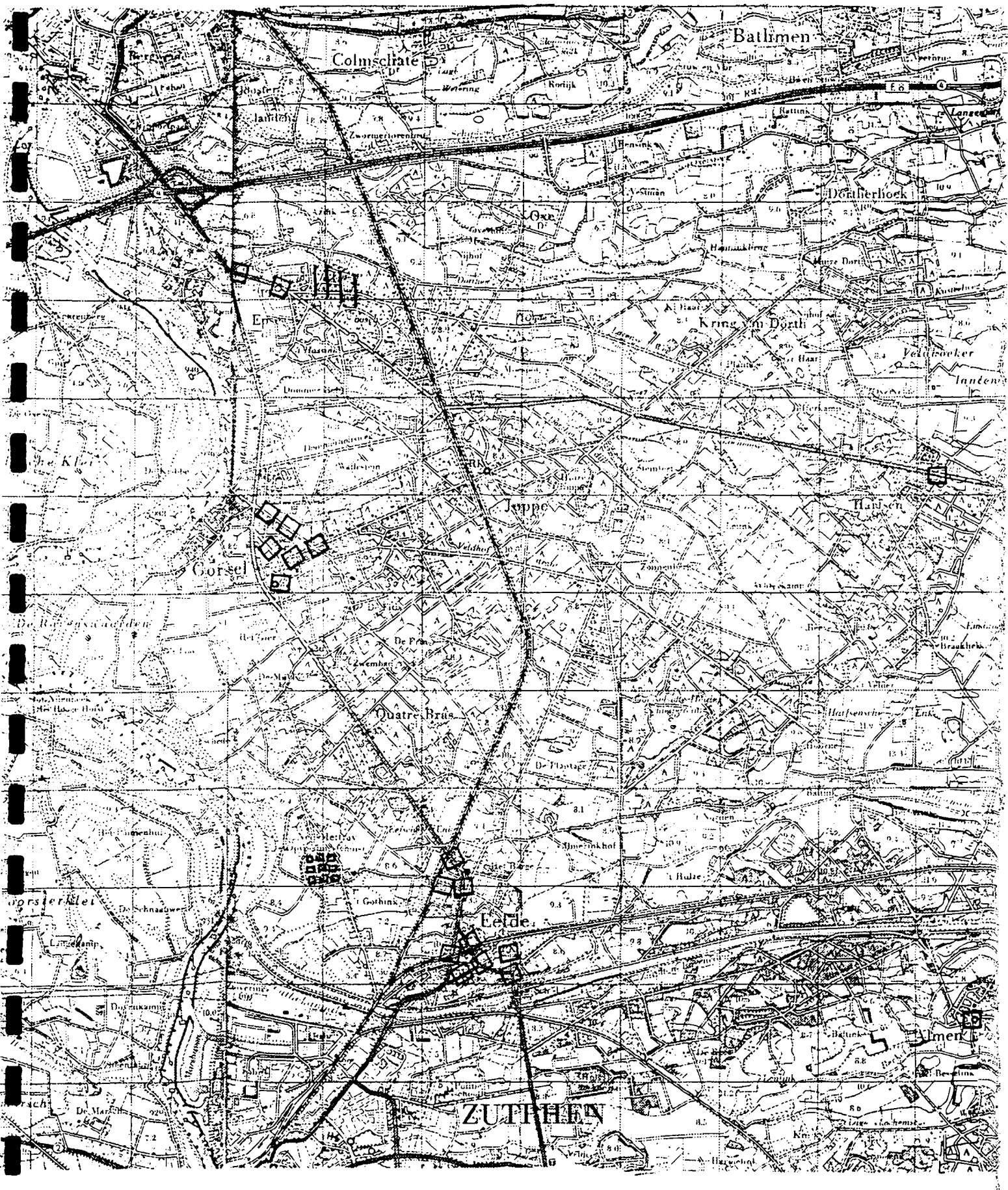

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Gorssel, 1850-1940

Toelichting op kaart 1 en 1a

Type aanduiding	**Type-omschrijving**
- Lineaire ontwikkelingen	- functie: gemengd of wonen - niet-planmatige ontwikkelingen
- Villagebieden	- functie: wonen - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen - stratennet vaak met bijzondere patroon- of vormen kenmerken - groene straten, tuinen rondom - vnl. aaneengesloten bebouwing
- Andere gebieden	- Nederlandsch-Mettray, Rijksopvoedingsinstituut, Ziekenhuis Gorssel

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 26) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.
Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Gebieden gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940 die bijzonder zijn, komen in de gemeente Gorssel niet voor.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedebouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

De kern Almen dient als karakteristiek gebied te worden aangemerkt. Op de hogere grond langs de Berkel heeft aan een structuur die reeds bestond in 1850, een verdichting en invulling plaatsgevonden, waarbij rond de kerk van Almen een pleinvorming is ontstaan met een aantal voorzieningen zoals hotel, school. De harmonie van bebouwing in dit relatief kleine gebied is na 1940 nauwelijks veranderd en de relatie met het lager gelegen Berkeldal is groot.

De bebouwing van de oude dorpskern te Almen is gegroepeerd rondom de kerk en het ervoor gelegen plein.
De bebouwing die wordt aangetroffen is typerend voor een oude dorpskern: een school (XXa), een schuur, een meesterswoning, een dorpshuis, een dorpspomp, enkele woonhuizen, een hotel en twee dorpsboerderijen.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

I. Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:
   1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
   2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
   3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
   4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

II. Bijzondere historische betekenis, zoals:
   1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
   2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

III. Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:
   1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
   2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
   3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

IV. Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

V. Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

* Rijksarchief in Gelderland
* Gemeente Gorssel
* Katholieke Universiteit Nijmegen, faculteitsbibliotheek Beleidswetenschappen
* Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
* Bibliotheken Provincie Gelderland

Afbeeldingen

*	Afbeelding 1	Gemeente Gorssel, 1868
*	Afbeelding 1a	Gemeente Gorssel omstreeks 1868
*	Afbeelding 1b	Gemeente Gorssel omstreeks 1868
*	Afbeelding 2	Geomorfologische kaart gemeente Gorssel
*	Afbeelding 3	Indeling in dorpsgebieden en gemeenten
*	Afbeelding 4	Wegenkaart gemeente Gorssel omstreeks 1910
*	Afbeelding 5	Bevolkingsontwikkeling gemeente Gorssel 1850-1940
*	Kaart 1	Typologie uitbreidingen gemeente Gorssel 1850-1940

Kaartmateriaal

* Topografische kaart 1/25000 en 1/50000, diverse jaargangen
* Bodemkaart 1/50000, 1970
* Rivierkaart 1/10000, diverse jaargangen
* Topografische en Militaire Kaart 1/25000 en 1/50000, 1850-1864
* Kaartenboek van Gelderland 1843
* J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

* *Bestemmingsplannen gemeente Gorssel*

* Centrale cultuurtechnische commissie, *Rapport voor de ruilverkaveling Laren*, Utrecht, 1980

* Graaf, J. de, *Uit Gorssel's verleden; bijdrage tot de geschiedenis van ht platte land*, Arnhem, 1926

* Heitling, W.H. en Lensen, L., *Vijftig eeuwen volk langs de IJssel*, Zutphen, 1980

* Heuvel, H.W., *Geschiedenis van het land van Berkel en Schipbeek*, Lochem, 1903

* Jansen, H., *Van Gerstlo tot Gorssel*, Gorssel, 1984

* Schutten, G.J., *Varen waar geen water is; reconstructie van een verdwenen wereld, Geschiedenis van de scheepvaart ten oosten van de IJssel van 1300 tot 1930*, Hengelo, 1981

Oosterbeek, 1992

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326